

Канцэпт *душа* ў мастацкай карціне свету Максіма Багдановіча

Канцэпт адносіцца да аднаго з ключавых паняццяў кагнітыўнай лінгвістыкі і разумеецца як аб'ект ідэальнага свету, які адлюстроўвае пэўнае культурна-абумоўленае ўяўленне чалавека аб рэальным свеце [7, с. 90], з'яўляецца вынікам адлюстравання рэчаіснасці. Кожны чалавек успрымае навакольны свет праз прызму ўласнага бачання. Сукупнасць інфармацыі, якая назапашваецца ў нашай свядомасці, структурыруецца ў канцэптуальную сістэму, ментальную прастору. «Уласцівы мове спосаб канцэптуалізацыі рэчаіснасці (погляд на свет) часткова ўніверсальны, часткова нацыянальна спецыфічны, таму носбіты розных моў могуць бачыць свет крыху па-іншаму, праз прызму сваіх моў» [1, с. 39]. Зразумела, канцэптуальная сістэма ў кожнага чалавека свая, больш таго, як сведчаць даследаванні, кожны з нас нават на побытавым узроўні па-рознаму ўспрымае адну і тую ж з'яву: «Канцэптуальныя карціны свету ў розных людзей могуць быць адрознымі, напрыклад у прадстаўнікоў розных эпох, розных сацыяльных, узроставых груп, розных галін навуковага пазнання і г.д. Людзі, якія гавораць на розных мовах, могуць мець пры пэўных умовах блізкія канцэптуальныя карціны свету, а людзі, якія гавораць на адной мове, – розныя» [4, с. 67].

Мастацкае ж бачанне рэчаіснасці па сваёй прыродзе – глыбока індывідуальнае праяўленне чалавечай існасці і, як бы гэта не было парадасальна, у канцэптуальным плане выяўляе духоўны вопыт не асобнага індывідуума, а цэлага народа. З падобным феноменам мы сутыкаемся пры аналізе мастацкай карціны свету М. Багдановіча, у творах якога адлюстраваны як унутраны свет паэта, так і рэальнае жыццё, багатае на пакуты і журбу, сціплае на светлую, узнёслую радасць. Канешне, трэба прызнаць, што ніякі твор не з'яўляецца дакладным адбіткам рэчаіснасці. «Калі мы сцвярджаем, што мастацкі твор накіраваны на кантэкст грамадскіх з'яў, то гэтым мы ні ў якім разе не сцвярджаем, што ён непазбежна зліваецца з гэтым кантэкстам такім чынам, каб яго можна было ўспрымаць як прамое сведчанне або пасіўны рэфлекс» [5, с. 193]. Лексічны склад мовы кожнага пісьменніка з'яўляецца вынікам мастацкага адбору, таму моўная карціна свету, якая складаецца са слоўніка аднаго аўтара, не з'яўляецца копіяй агульнамоўнай карціны свету. Але пры гэтым не трэба забываць, што акадэмічныя слоўнікі складаюцца па картатэках літаратурных твораў, і ніхто не падвяргае сумненню тую моўную карціну свету, якую «высвечваюць» сабраныя ў слоўніку лексемы. Таму, як мы мяркуем, выкарыстанне літаратурных твораў у якасці крыніцы лінгвістычных дадзеных пры вызначэнні канцэптуальнай карціны свету якой-небудзь этнічнай супольнасці пэўнага перыяду ў метадычным плане апраўдана і не супярэчыць логіцы навуковага даследавання.

Канцэптуальны аналіз твораў М. Багдановіча дазволіў вылучыць ключавое слова *душа*, у якім закладзены найбольш значны для паэта канцэпт. «*Душа* – гэта тыповы славянскі феномен, хоць і мае некаторыя нацыянальныя адрозненні...» [3, с. 76]. Канцэптуальны падыход да аналізу моўнага ўвасаблення *душы* ў творчасці паэта дае магчымасць выявіць асаблівасці нацыянальнага светабачання беларусаў у першыя два дзесяцігоддзі XX ст.

Значнасць лексемы *душа* для паэта пацвярджаецца высокай частотнасцю ўжывання яе ў мастацкіх тэкстах – больш чым 80 разоў. Душа асацыіруецца з унутраным светам чалавека, успрымаецца як нешта ўзвышанае, натхнёнае, светлае, што прагне зведаць высокае пачуццё, умее радавацца жыццю, заўважаць прыгожае. Гештальты са станоўчай канатацыяй канцэпта *душа* выражаны наступным чынам:

1) «душа – музычны інструмент»: «І хістаецца асока, / І шуміць высокі бор, / А ў душы не змаўкае / Струн вясёлых перабор» [2, с. 33];

2) «душа – вясёлы путнік»: «Вось псальма слічная... / Як вее свежасцю яе краса жывая! / Як радасна далей спяшыць душа мая!» [2, с. 62];

3) «душа – натхненне»: «І прад высокую красою, / Увесь зачараваны ёй, / Скланіўся я душой маёй, / Натхнённа, радаснай такою, / А ў сэрцы хораша было, / Там запалілася святло» [2, с. 130];

4) «душа – салодкі сон»: «Як хораша, калі дзіцё / Пад сэрцам ціха зварухнецца... / Душа – ў салодкім палусне» [2, с. 137];

5) «душа – прастор»: «Каб хвалявалася жыццё, / Каб больш разгону ў ім было, / Каб цераз край душы чуццё / Не раз, не два гайшло» [2, с. 94].

Але не ўкладваецца творчасць М. Багдановіча ў тэорыю так званай «чыстай красы», якую ў свой час вульгарызатары літаратуры прыпісвалі яму. Канцэптуальна *душа* ў яго паэзіі часцей успрымаецца ў зусім іншым ракурсе – сумным, далёка не радасным. Гэта занадта мерна, бо М. Багдановіч быў выразнікам душы звычайнага беларуса, тапняволенага, бяспраўнага.

Аналіз метафарычнай спалучальнасці *душы* з прэдыкатамі і атрыбутамі ў паэтычных тэкстах дазволіў вылучыць яе гештальты з адмоўнай канатацыяй:

1) «душа – жалёба»: «Ціха па мяккай траве / Сінявокая ноч прахадзіла... / Час, калі трэба журыцца / Душою на свежых магілах / Пуста пранёсшыхся днёў» [2, с. 38];

2) «душа – гаротніца»: «...Іскрацца зорак сняжынкі маркотна, / Збожжа пакрылася шыдай расой... / Кіньма жа думкі аб долі гаротнай, / Хоць бы на момант спачынем душой!» [2, с. 39]; «Кветкі асеннія, родныя, бледныя! / Выраслі вы, каб ураз жа і згінуць. / Можа, таму-то душа надарваная / Гэтак любоўна вячок з вас сплятае» [2, с. 41];

3) «душа – ахвяра»: «Народ, Беларускі Народ! / Ты – цёмны, сляпы, быццам крот. / Табою ўсягды пагарджалі, / Цябе не пушчалі з ярма / І душу тваю абакралі, – / У ёй нават мовы няма» [2, с. 213];

4) «душа – трывога»: «Між цёмных абразкоў прайшоўшага жыцця / Шукаю сквапна штось трывожнаю душою» [2, с. 122];

5) «душа – змясцілішча непрыемнага, пакутнага»: «Хай чарада гадзін панурых, нудных, шэрых, / Як попел, на душу мне клалася ўвесь час, / Хаваючы сабой агонь гарачы веры, – / Хай не відаць яго... а ўсё ж ткі ён не згас!» [2, с. 82];

6) «душа – невычэрпныя слёзы»: «К тым, каго жыццё заціснула глыбока / Ўніз, у норы падзямельныя пад Вамі, / Вы, панове, хоць і бачыце далёка, / Загляніце ў душы – студні са слязамі» [2, с. 103];

7) «душа – безвыходнасць»: «Даўно ўжо цела я хварэю, / І хвор душой, – / І толькі на цябе надзея, / Край родны мой!» [2, с. 91]; «Ды абясціленай

душою / Ты можаш аднаго жадаць <...> / Таксама без надзей да спыну / У пропасць чалавек ляціць...» [2, с. 133];

8) «душа – смутак»: «Калі смутак моцна дзьме душу маю / І шкада мне дзеён загубленых сваіх, – / Я паціху песні сумныя пяю, / Ёсю жуду сваю выкладваю ў іх» [2, с. 148]; «Ох, мне з гэтым лекам ачуняці трудна, / Слёзаў я не маю, а ў душы так нудна. / Ёжо яна згарэла, а не плачуць вочы» [2, с. 118];

9) «душа – лёд»: «Змоўк пясняр, затаіў свае песні, / Ён іх болей ужо не паяе. / Але рвуцца яны, і калісь на прадвесні / Лёд халодны ў душы пад напорам іх трэсне, / І струёй лынуць вершы з яе» [2, с. 78];

10) «душа – згубны агонь»: «Ў душы гарыць агонь нуды, – пануры, чорны. / Ці мне крыніцай слёз сваіх яго заліць / І плугам цяжкага мучэння сэрца ўзрыць?» [2, с. 105];

11) «душа – пустэля»: «Зноў навокал цемнь. Свет зірнуў і пагас. / Не глядзіць на мяне ясны вобраз Хрыста. / Над зямлёю імгла, у душы пустата» [2, с. 163];

12) «душа – боль»: «Бо не тое сведчыць маё сэрца, / Грудзі хворыя мае; / Боль у іх мне душу агартае, / Думцы голас падае. / Кажа, што нядоўга пажыву я, / Што загіну без пары...» [2, с. 55];

13) «душа – дзікая птушка, якая прагне волі»: «Мая душа, як ястраб дзікі, / Што рвецца ў неба на прастор» [2, с. 171].

Вынікі канцэптуальнага аналізу *душы* ў мастацкай карціне свету М. Багдановіча могуць быць прадстаўлены наступнай гештальт-структурай:

са станоўчай канатацыяй	з адмоўнай канатацыяй
музычны інструмент	жалба
вясёлы путнік	гаротніца
натхненне	ахвяра
салодкі сон	трывога
прастор	змясцілішча непрыемнага, пакутнага
	невывучаныя слёзы
	безвыходнасць
	смутак
	лёд
	згубны агонь
	пустэля
	боль
	дзікая птушка, якая прагне волі

Такім чынам, канцэпт *душы* ў паэзіі М. Багдановіча – згустак этнічнай свядомасці беларусаў, які дазваляе праз прастору мовы выявіць асаблівасці светаўспрымання народа, яго канцэптуальную і нацыянальную карціну свету пачатку XX ст.

Літаратура

1. Апресян, Ю.Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю.Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37–67.
2. Багдановіч, М. Зорка Венера : творы / М. Багдановіч ; уклад. і прадм. А. Клышкі. – Мінск, 1991.
3. Балаш, Т.В. Лингвоконцептуальный анализ художественного текста / Т.В. Балаш. – Минск, 2005.

4. Маслова, В.А. Лингвокультурология / В.А. Маслова. – 3-е изд., испр. – М., 2007.
5. Мукаржовский, Я. Искусство как семиологический факт / Я. Мукаржовский // Исследования по эстетике и теории искусства. – М., 1994. – С. 190–198.
6. Серебренников, Б.А. Предисловие / Б.А. Серебренников // Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира. – М., 1988. – С. 3–7.
7. Фрумкина, Р.М. Есть ли у современной лингвистики своя эпистемология? / Р.М. Фрумкина // Язык и наука конца XX века : сб. ст. / РАН, Ин-т языкознания ; отв. ред. Ю.С. Степанов. – М., 1995. – С. 74–117.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ